

MAKALE

'Rus Ayısı' Kavramının Ortaya Çıkışı

Filiz KARAKALE¹

Özet

Çalışmamızda Rusya'nın sembolleri arasında yer alan 'ayı'nın Rus mitolojisi ve Türk mitolojisindeki yerinden genel hatlarıyla bahsedildikten sonra 'Rus ayısı' kavramının ortaya çıkışına değinilecektir. 'Rus ayısı' dünden bugüne bazen uluslararası ilişkiler ibaresi, bazen de bir savaş propagandası malzemesi, kimi zaman da bir millî kimlik aracı olarak kullanılmıştır. Özellikle siyasi arenadaki çekişmeleri aktarmak için çizilen ve az sözle çok şey anlatan karikatürlerde, Rusya ve Rus liderler ayı kılığında tasvir edilmiş ve edilmektedir. Çalışmamızda görsel öğelere de yer verilerek 'Rus ayısı'nın dünden bugüne dönüşümü üzerinde durulacaktır. Rus toplumunun yaratmadığı bu metaforun nasıl ulusal bir sembol haline geldiğinden bahsedilecektir. Rusların bu sembolü, ticari alanda ve kültürel bir marka olarak sıklıkla kullanmaları anlatılacaktır. Rus halk masallarından biri olan 'Maşa i Medved' (Maşa ile Ayı) masalından ve yine aynı isimden yola çıkarak günümüz Rusya'sında çok popüler olan çizgi filmde örnekler sunulacaktır. Ülkemizde de gösterilen ve hatırı sayılır bir üne kavuşan bu çizgi filmdeki ayı karakterinden bahsedilerek, Rus folklorundaki ayı tasvirinin daha anlaşılır olması hedeflenmiştir. Görsel öğelere de yer verilerek Rusların kültür değerlerini bu ayı aracılığıyla yeni nesle aktarışı anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Rus Ayısı, sembol, Maşa ile Koca Ayı, kültürel değerler

The Emergence of the Term 'Russian Bear'

Abstract

In this study, after in general mentioning the place of the bear, which is among the symbols of Russia, in Russian and Turkish mythologies, it will be referred to the emergence of the term 'Russian bear.' 'Russian bear' has been used from time to time as a means of international relations, from time to time as a means of war propaganda and as a means of national identity. Russian and Russian leaders are portrayed and have been portraying in the "bear", especially in cartoons, telling a lot with a few words, drawn to convey controversies in the political arena. Visual elements will also be included to explain how the 'Russian bear' has changed from the past to the present and how it has become a symbol of the Russian. It will be mentioned, how this metaphor, not created by Russian society, has become a national symbol, used by the Russians to promote this symbol as an advertising medium on the commercial scene, as well as to promote their culture. There will be samples from the cartoon which is very popular in today's Russian, bearing the same name as the 'Masha i Medved', one of the popular tales of the Russians. Talking about the bear in this cartoon, which is also shown in our country and achieved a considerable reputation, It was aimed that the description of the bear in the Russian folklore would be more understandable. It will also include visual elements and describe the transfer of the cultural values of the Russians to the new generation through this bear.

Key Words: Russian Bear, symbol, Masha and Medved, cultural values

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı, fkarakale@pau.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-1253-3667

GİRİŞ

Her halkın olduğu gibi Rus halkının da kendine özgü kültür değerleri vardır. Bu kültür değerlerinden bazıları adeta Rus halkıyla özdeşleşmiştir. Örneğin matryoşka. “Öz Rusça. Özel isim statüsündeki Matryona kadın ismine küçültme-şefkat yapısı ekinin eklenmesinden (Matryoşa evresi aracılığıyla) daha sonra cins isme dönüşmesiyle oluşmuştur. [...] Matryona isminin ise Latince ‘anne’ anlamına gelen ‘mater’ sözcüğünden türetildiği yönünde halk etimolojisinin varlığından söz edilmektedir ki Rus dilinde ‘мать’ (mat’) sözcüğünün ‘anne’ anlamına gelmesi bu halk etimolojisinin doğruluğunu haklı kılmaktadır.” (Eltut Kalender, 2016: 93 – 94).

Görsel 1. Maşa i Medved’ Çizgi Film Kahramanlarının Matruşkası

(Kaynak: <https://www.livemaster.ru/item/15528115-suveniry-i-podarki-masha>)

Türkçe karşılığı matruşka olarak geçen matryoşka, ahşaptan yapılmış iç içe geçmiş bebeklerden oluşan bir süs eşyasıdır. Bunun dışında ‘semaver’, ‘votka’, ‘uşanka’ adı verilen kulaklı kalpak, keçe çizme ‘valenki’, ‘sarafan’ denilen geleneksel kıyafetleri, telli bir çalgı olan ‘balalayka’, üç atla çekilen kızak ya da araba anlamına gelen ‘troyka’ gibi Rusların birer sembolü haline gelmiş pek çok kültür değeri vardır. Ruslar gündelik hayatın içinde, bu kültür değerlerini çocuklara ve gençlere etkili bir şekilde aktarmakta ve benimsenmesi için çaba göstermektedirler. Modern dünyanın gelişen teknolojisi ve yaşam koşullarıyla birlikte, sembolleşen bu değerleri sadece kendi nesline değil, diğer ülke insanlarına da tanıtmaya olanağı bulmaktadırlar. Rusya’da bahsedildiğinde akla gelen sembollerden biri de ayıdır. Rusça ve Türkçe modern sözlüklere bakıldığında ayı, temel anlamda iri gövdeli, vahşi, memeliler sınıfından bir hayvan olarak tarif edilmektedir. Fakat Türkçede bu ad, kaba saba insanlar için bir seslenme sözü olarak da kullanılmaktadır. Rus folklorunda ayı, kolayca kandırılabilen, saf, hantal bir

hayvan olarak görülse de; Türkçedeki gibi hakaret içeren argo bir sözcük olarak kullanılmamaktadır.

Görsel 2. Rusya’nın Sembollerinden Bazıları²

(Kaynak: https://pikabu.ru/story/stereotipnye_izobrazheniya_quotrossiyskogo_medvedyaquot_3283431)

‘Rus ayısı’ kavramı ve görseli Rus yapımı ticari ürünlerde ve özellikle yabancı basında sık sık karşımıza çıkmaktadır. Bir zamanlar Avrupa basınının siyasi arenada Rusları etiketlemek için kullandığı ayı figürü, zamanla Ruslar tarafından da benimsenmiştir. Ruslardaki ayı kavramının dünkü ve bugünkü yerini anlatırken eski Rus ve Türk halklarında ayıya verilen öneme değinmekte fayda görüyoruz. Bir Rus halk masalı olan ‘Maşa ile Ayı’, günümüz Rusya’sında ‘Maşa ile Koca Ayı’ adlı eğlenceli bir çizgi film serisinde kendini göstermektedir. Buradaki ayı, Rus folklorundaki ayıya bakış açısına güzel bir örnek olup, yabancı basının Rusya’yı etiketlediği ayı ile olan farkı daha net anlaşılmaktadır. Bu çalışmamızda ‘Rus ayısı’ kavramının ortaya çıkışı görsel öğelere de sıklıkla yer verilerek anlatılmaya çalışılacaktır.

1. Rus Mitolojisinde ve Türk Mitolojisinde Ayı

Tanrının kötü insanları ayıya dönüştürmesi, ayı ile insan evliliği gibi pek çok efsane vardır. “İnsan ve ayı ile ilgili efsaneler, mitler Kuzey yarımküredeki her yerde yaygındır. Aynı şekilde Ruslarda, Rusçası ‘Медвежье ушко’ (Medvej’ye uşko) olan ‘Ayı Kulak’ ve ‘Maşa ile Ayı’ anlamına gelen ‘Маша и медведь’ (Maşa i medved) gibi masalarda ayı ve insan konusu varlığını sürdürmüştür.

2 Rusya’nın birer sembolü olan şapka-üşanka, matruşka, semaver, Rus çalgısı balalayka, valenki denilen keçe çizme ve elbette Rus ayısı bir arada görülmektedir. Ayı postunun içinden görülen bir çift göz ise Ruslara özgü kurşuni mavi renktedir.

Görsel 3. 'Maşa ile Ayı' adlı Rus Halk Masalının Kahramanları (Kaynak: <http://kristof-blog.ru/post.php?id=23648>)

"Ruslarda ayı, günahlarından dolayı cezalandırılmış insandır. Ayı-insana insanüstü nitelikler verilmiştir. Onun hangi mesafeden olursa olsun duyabildiği düşünülmekteydi. 'Ayı'nın adı da bununla ilişkilendirilmiştir. Rusçası 'медведь' (Medved) olan ayı sözcüğü ведающий мед (vedayuşçiy myod) yani balın nerede olduğunu bilen anlamına gelir." (Kaşkarova, 2010: 267). Rus etimoloji sözlüklerinde ise genelde 'мед и еда' (myod i yeda) 'bal ve yemek, yiyecek' sözcüklerinin birleşmesinden oluşan 'медоед, мед, мед едящий' (medoyed, myod, myod yedyuşçiy) 'bal yiyen' şeklinde geçer." (Şanskiy ve Bobrova, 2004)

"Ormanın sahibi 'medved' yani ayı, Rus masallarında çokça geçmektedir. Fakat bu hayvanın gerçek ismi kutsal sayıldığı için, o dönem yüksek sesle söylenmiyordu; bu nedenle günümüze kadar ulaşmamıştır. 'Medved' aslında bu hayvanın lakabıdır. Ayının gerçek isminin daha eski bir kök olan 'бер' (ber) yani 'бурый' (burıy) 'boz' ve 'берлога – логово бера' (berlogo – logovo bera) 'ayı ini' sözcükleriyle ilgili olduğu düşünülmektedir." (Kaşkarova, 2009: 6). "Ayıya karşı duyulan saygıdan dolayı, insanlar ayının adını kullanmamak için 'sahip', 'o', 'ihtiyar', 'uzun kıllı' 'tüylü' gibi sıfatlar kullanmışlardır. Masalarda ayıya 'Mişka', 'Toptigin', 'Mihail Potarıç' gibi isimler verilmiştir. Ruslar arasında ormanların kralı sayılan ayı, bugün bile kutsal kabul edilen bir hayvandır. Eski inanca göre ayı bütün kötülükleri kovar ve bereketi sağlayan en büyük güçtür. [...] Kutsal ayıyı öldüren avcının ormanda ölüme mahkûm olacağına inanılır. Efsaneye göre Tanrı, akrabalarını öldüren, insanlara korku salarak üstünlük kurmaya çalışan, Tanrı misafirini ağırlandıran, değirmendeki unu hileyle tartan ya da düğündeki misafirlerine iyi davranmayan

insanları ayıya dönüştürür. Yine de Doğu Slavları arasında ayının olumlu anlamı vardır. Kuzey bölgelerinde yaşayan halklar, ayının ortaya çıkışını insanoğluluyla bağdaştırırlar. İnanca göre Âdem ile Havva çok sayıda çocukları olunca korkudan onları Tanrıdan saklarlar. Ormana gönderdikleri çocukları ayıya dönüşür. Belki de bu nedenle ayının kürkünün altında insan görüntüsü olduğuna inanılır. [...] Ayılar ormana meyve toplamaya gelen kızları kaçıtır ve hatta onlardan çocuk yapar. Daha sonraları ise Ruslar, yıldızlara çeşitli isimler verir ancak dünyanın ekseninde varsaydığı iki büyük yıldız Büyükayı ve Küçükayı adını verir." (Öksüz, 2014: 50-51).

"Ayı, Türk Mitolojisinde önemli bir yer tutmakla beraber hiçbir zaman kartal, at ya da kurt kadar önemli olmamıştır. Son zamanlarda yapılan araştırmalarda Türkler ve çevrelerindeki topluluklarda görülen orman kültürünün, birtakım Türk topluluklarındaki ayı kültü ve simgeciliğinin temelini oluşturduğu anlaşıyor. Ayı orman tanrısı ya da orman ruhunun simgesidir. Erken devirlerde kurdun adının tabu olması gibi ayı adının da zikredilmesi yasaktı. [...] Başkurtlar gibi bazı Türk toplulukları ata saydıkları ayıdan türediklerine inanıyorlardı. Öte yandan Yakutlar ayı kafatası üzerinde ant içiyorlardı. Çin kaynaklarında kuzeyli göçebelere bayraklarında adalet simgesi olarak yer aldığı anlatılır. Ayı elbiseleri şamanlar arasında makbuldü. [...] Ayının avlanarak yenilmesiyle kuvvetinin ve çeşitli özelliklerinin insana geçtiğine inanılıyordu. Erken devir Türk sanatlarında ayı kültürüyle ilgili bazı tasvirlerle rastlanmaktadır. İslamiyet'ten sonra daha çok kaba kuvvetin, aptallığın ve kötü insanın simgesi olarak görülmüştür. Ayrıca astrolojik simge olarak da çok kullanılmıştır." (Çoruhlu, 2002: 161-162).

Tarihçi Bahaeddin Ögel ise "Türk destanlarında ayı, ancak aptal ve kötü bir hayvan olarak yer alır." demektedir. "Bir Altay-Türk destanında dendiği gibi, 'Öksüz bir çocuk bir ayının kızını alır ve kayın babası ile övünür; fakat az sonra ayı, kendi damadını yer.' Sibirya geleneklerinin baskısı ile ancak Altayların kuzeyindeki bazı Türkler, ayıdan türediklerini söylerler (Drenkova, 1928:425). [...] Diğer Türk destanlarında, ayı ile arslan ve kaplan, birer yırtıcı hayvan olarak geçerler. [...] 'Anadolu masallarında, ayıların insanlarla olan arkadaşlıkları üzerinde çok durulur.' (Eberhard, 1953: 36). Anadolu'da, yırtıcı ve kötü hayvan olarak az görülüyor." (Ögel, 1995: 533-534).

"Ayı, Saka Türklerinde, yaratılış ve hayırseverliğin başlangıcı olarak kabul edilen ilahi varlıkların ve meleklerin genel adı. O, tüm varlıkların yaratıcısı olan, hayırsever bir güçtür. Eski Türk mitolojik metinlerinden nispeten daha iyi saklanmış olan Yakut

metinlerinde ‘Ayı’ ile ‘Abaası’ değişik kökenlerden gelen varlıklar olarak geçmektedir. İnanışa göre, insanlar, hayvanlar ve bitkiler, ‘Ayı’ adıyla adlandırılan, bazen de yanlışlıkla ‘Tanrılar’ denilen bu ilahi varlıklar tarafından yaratılmıştır. [...]E.K.Pekarskiy’nin fikrine göre ‘Ayı’ sözcüğü, yaratmak ve türetmek anlamını taşıyan ‘ay-’ fiilinden gelmiştir” (Beydili, 2004: 76–77).

‘Ayı’, memelilerin etobur takımından olmakla birlikte, meyve ve bal da yiyen iri gövdeli hayvandır. Sibiry Türkleri, özellikle Yakutlar ayıya karşı eskiden beri özel bir saygı duymuşlardır. Bu saygı dolayısıyla Türkler arasında birtakım söz yasakları yerleşmiştir. Bu yasaklar sonucunda birçok ad unutulmuş, bunların yerini birtakım adlandırmalar, örtmece sözler (Fr. Euphémisme) almıştır. Böylelikle ayı adı birçok diyalekte yerini birtakım kavramlara bırakmıştır. [...] Kökeni bilinmemekle birlikte upa, bazı diyaleklerde baba olarak da geçen aba, ayığ, adığ, ata, ana kardeş anlamına gelen apa bu adlandırmaların başlıcalarıdır. (Eren, 1999: 28)

Ayı, ilkel inançta içinde kutsal bir varlığın bulunduğu inanan hayvan. İlkeller arasında ayı, daima insana benzetilmiş ve insan soyundan sayılmıştır. Ayı tapımı, ilkel tapımların en ilginçlerinden biridir. Çeşitli mitolojilerde ayı-tanrı ve ayı-tanrıçalar vardır. Eski Türklerin Şamanlık inançlarında ayı kutsaldır ve tanrılık anlamında ormanı cisimleştirir. Kıpçaklar ona baba derler ve ormana girdiklerinde adını ağızlarına almaktan çekinirler. Çağımızda da süregelen ayı oynatma, Şamanlık inançlarından kalma bir gelenektir. Ayı tapımı sadece Asya, Afrika ve Amerika ilkellerine özgü olmayıp, eski Keltler ve Cerermenler arasında da yaygın bulunan bir hayvan tapımıdır. Bugün Avrupa’da Berlin, Bern vb. gibi kentlerin armalarında ayı resimleri ve kabartmaları görülür. Ayı genellikle insana benzetilmiş, insanın atası sayılmış ve kutsanmıştır. İlkellerin ayı tapımı çok ilginçtir, öbür tapımlardan farklı olarak ayıya, onu öldürerek taparlar. Bunun nedeni, ayının içinde kutsal bir varlık bulunduğu inanılmasıdır. Ayının vücudunu öldürmekle bu kutsal varlık özgürlüğüne kavuşur ve kendisini özgür kılan mutluluk verir (Hançerlioğlu, 2000: 68).

‘Ayı’nın ‘Ay’ ile ilişkilendirildiği mitlere de bakmak gerekir. Pek çok mitte ayın insanlara, bir hayvan aracılığıyla yeniden dirilme mesajı verdiği inancı görülmektedir. Ayın evreleri yeniden diriliş inancına temel oluşturan örneklerdir. Örneğin Avusturalya’daki erginleme törenlerinde ‘ölü’ (yani ergin) ayın karanlıklardan çıkması gibi mezardan çıkar. Sibiry’nin kuzeydoğusundaki Karyaklarda,

Gilyaklarda, Tlingitlerde, Tongalarda, Haydalarda ayı, ‘ay hayvanı’dır. Çünkü görünür ve kaybolur, erginleme törenlerinde kullanılır, hatta taş devri törenlerinde başrolde (Eliade, 2003:185). Burada ayının bir görünüp bir kaybolmasının kışın uykuya yatması, yazın ortaya çıkmasıyla ilişkilendirildiği düşünülmektedir.

Gerek Şamanist inançta gerekse İslami kültürde ayıya olumlu ya da olumsuz anlamlar yüklenmiş ve bunlar sürekli aktarılan sözlü kültür ürünlerinde yer almıştır. Erken dönem Rus ve Türk halklarında ayı, orman tanrısı, orman ruhunun simgesi ve ormanların kralı, güç timsali şeklinde anılmaktaydı. Yine erken dönemlerde, her iki kültürde de, özellikle Sibiry bölgesi Türklerinde, kutsal sayıldığı için ayının adı zikredilmesinden kaçınılmaktaydı. Onun yerine birtakım adlarla anılıyordu. Ayı, genellikle insana benzetilmiş ve kutsal sayılmıştır. İnsan soyunun devamını sağlayan bir ata olarak görülmüştür. İslamiyet’in etkisinde kalmamış Kuzey doğu Türk bölgelerindeki efsanelerde hala kutsal, güç timsali olarak görülmektedir.

Erken dönem Rus ve Türk mitolojisinde ayının olumsuz olarak yorumlanma şekli de benzerdir. Rus efsanelerinde ayı, günahlarından dolayı cezalandırılmış insandır. Türk efsanelerinde ise kötü insanın ayıya dönüşmesi görülür. Olumsuz özellik olarak her iki halkın sözlü kültüründe ayının kız kaçırmayı, alıkoyması durumu da görülmektedir. Rus halk masalı ‘Maşa ile Ayı’ da ormanda yolunu kaybeden küçük kızı bir ayı alıkoymaktadır.

İslami kültürün etkili olduğu dönemlerde ve bölgelerdeki Türk halklarında ayı, olumsuz, vahşi, kaba kuvvet sahibi, kötü bir hayvan olarak anılmaya başlar. Ülkemizde bu olumsuz özellik devam etmekte, hatta kaba saba anlamında hakaret olarak kullanılmaktadır. Sonraki dönem Rus folklorunda ise hantal, aptal ve iri cüssesine rağmen saf bir hayvan olarak görülür.

2. ‘Rus Ayısı’nın Ortaya Çıkışı

“Armalarında ayı figürü olan onlarca Avrupa şehriyle karşılaşmak mümkündür; fakat bu figür, belirli çağrışımlar, anlamlar ve korkularla Rusya’ya özgü bir şekilde köklemiştir. Hâlbuki Ruslarda böyle bir benzetme yoktu, Ruslar hiçbir zaman kendilerini ayı ile özdeşleştirmiyorlardı (bununla birlikte çeşitli coğrafyalarda totemik kültürler şeklinde yer almaktaydı.). [...] Rus folkloruna bakılacak olursa ayı, genellikle aptal bir varlıktır; onu sivrisinek veya tavşan bile kolayca kandırabilir, tilkiyi hiç söyleyemiyorum bile. [...] Yazılı kaynaklarda ayılar, XVI. yüzyılda ‘Moskovya’ya’ (Rusya kastedilmektedir) yapılan Avrupa gezileri döneminde geçmektedir. Bu gezgin

elçilerin vahşi ayı rivayetleri zamanla farklı bir şekle bürünmüş ve gerçeküstü ayrıntılarla bezenmiştir. Bunun sonucunda zamanla Rusya'nın bir ayılar ülkesi olduğuna dair bir algı oluşmuştur. Ayrıca XVI. ve XVII. yüzyıllardaki coğrafi haritalarda (çoğunlukla Hollanda haritaları) 'ayı' figürü kabartma resimler ya da minyatür silüetler şeklinde Moskovya-Tatar topraklarını etiketlemekte kullanılıyordu. Fakat burada ne bir alay, ne de ideolojik bir anlam yüklemeye vardı." (Rossomahin, 2016).

Görsel 4. Willem Blaeu'nun Çizdiği Avrupa Haritasının Parçası³

(Kaynak: <http://cens.ivanovo.ac.ru/almanach/rossomahin-khrustalev-2008.htm>)

"Ayılar sadece Moskof ülkesinin egzotik bir yanıydı. 'Russian Bear' görsel metaforunu yaratanlar İngilizlerdir. Özellikle İngiliz karikatürünün 'altın çağı' olan XVIII. yüzyıldan itibaren 'Rus ayıları' yoğun bir şekilde Avrupa siyasi arenasında çizilmeye başlanmıştır. Rusya hakkında yapılan yergisel nitelikteki erken dönem çizimleri inceleyerek ilk 'Rus ayılarının' 1730'ların ikinci yarısına denk geldiği sonucuna vardık. Rusya'da bu yıllar Anna İvanovna'nın çariceliği ve Rus-Türk savaşları (1735-1739) dönemidir. Bahsi geçen bu ilk yergisel çizimler günümüz karikatürlerinden ziyade daha karmaşık alegorik gravürlerdi. Bu çizimlerde çok sayıda karakter, simge, ima ve alıntı vardı. Bunlar Rusya'nın, Avrupa siyasi arenasındaki ülkelere biri olarak, ilk defa tanıtıldığı 'Avrupa yarışı' gravürler serisiydi. Bu seri İngilizler arasında çok popüler oldu. [...] Rusya iki simgeyle tasvir ediliyordu. Ayı ve ona binen Moskof. (Bu ad, Rus karakteri için kullanılan ilginç eski bir benzetmedir. Bu olaylar XVIII. yüzyılda olmaktadır; oysaki I. Petro kendi döneminde Avrupa'ya çoktan bir pencere açmıştı.) Bu seride Rus ayısı dışında Türk fili, İspanya kurdu, Fransız tilkisi, İngiliz aslanı ve buldok köpeği, Avusturya kartalı, Hollanda domuzu vb.

³ Harita daha sonra Joan Blaeu'nun 'Atlas'ında basılmıştır. Bakır gravür. 1617/1630 yılları.

bulunmaktaydı. Gerçek siyasetçileri hayvanlarla kodlamanın yanı sıra ticaret, Avrupa, üç dişli mızrak ile İngiltere gibi insan biçiminde aktarılan başka alegoriler de vardı." (Rossomahin, 2016).

Görsel 5. Avrupa Yarışı⁴

(Kaynak: <https://meduza.io/feature/2016/03/16/russkiy-medved-by-l-primduman-v-anglii>)

Görsel 6. I. Nikolay: Yarı Ayı Yarı Kazak William Heath⁵ (Kaynak: *Labirint, jurnal sotsial'no-gumanitarnih issledovaniy*, No 4, 2013: 25)

Görsel 6'da görülen karikatür, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'na bir göndermedir. Kazak kılığındaki koca ayı Prut nehrini geçerken görülüyor. Karla kaplı Rus topraklarından çıkıp, Moldova kumsalına ayak basmaktadır. Sağ pençesindeki Kazak mızrağının sapında nüktedanlıkla yazılmış bir yazı vardır: 'Bunun sonu görünmüyor.' Burada Rusya'nın sonsuz askeri olanakları ima edilmekte ve Kazakların 1813 yılında İngilizleri bozguna uğratan uzun mızrakları hatırlatılmaktadır. Mızrakların sivri uçları, midye kabuklarına saklanmış Türk askerlerinden oluşan orduya doğrultulmuştur. Mussulmans (мусульмане) - müslümanlar sözü ile cinaslı bir şekilde ingilizce mussel (мидия) - midye sözcüğüne gönderme

⁴ III. Koşu. 9 Nisan 1739. Yirmi kişi arasında birbirlerini bir hayli hırpalamış Rus ayısı ve Türk fili bulunmaktadır. Ç. Mosli, Hubert-François Bourguignon (en bilinen adıyla Gravelot)'un orijinal çizimine göre yapılmıştır. Ermitaj Müzesi koleksiyonundan.

⁵ "Koca Ayının Osmanlı Çıkarması ya da Müslümanların Gafil Avlanması" 1828 yılı Mayıs sonu.

yapılmaktadır. Ayının sol pençesinde midye kabuğunun içinden çıkardığı bir Türk görülüyor. Kavuğuna bakarak bunun, korkudan elindeki Kur'an-ı Kerim'i yere düşüren sultan olduğu anlaşılıyor. Ayı dehşetle sağa sola kaçışan Türkleri tam anlamıyla eziyor. Bu esnada söyledikleri ise kopan bir fırtına gibi duyuluyor: "Aziz Nikolay'ın üstüne yemin ederim ki, anlaşma nasıl bozulmuş, öğreteceğim size..." (Rossomahin vd., 2013: 25). Burada, 1827 tarihinde Osmanlı-Mısır donanmalarının yakıldığı Navarin faciasını protesto etmek için Osmanlı'nın Rusya'yla yaptığı Akkerman Antlaşması'nı iptal etmesinden söz edilmektedir.

Görsel 7. Beyaz Ayı Siyah Kartal

(Kaynak: <https://journal-labirint.com/wp-content/uploads/2013/11/delazari.pdf>, s.55)

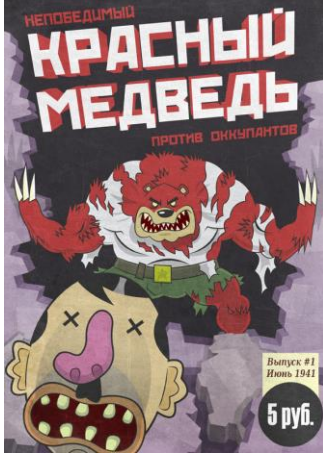
Üçlü ittifakın (Fransa, İngiltere, Rusya) karikatürize edildiği çizimlerde imparatorun yanı sıra Rus ayısına kartal eşlik etmeye başlamıştır. Bunlar tek başlı Prusya kartalı ya da çift başlı Avusturya-Macaristan kartalıdır. Yukarıda yer alan 1914 yılına ait bu Fransız kartpostalında Çar Nikolay'ın kasketini giymiş beyaz ayı siyah kartalı sıkarken tasvir edilmiştir. 'Yakalandın işte! Şimdi dans zamanı!' Burada Ağustos 1914 yılında Rusya'nın Doğu Prusya'ya yaptığı saldırı kastedilmektedir. Bu saldırı sayesinde Fransa yenilgiden kurtulmuş, Almanya ise Batı cephesindeki yıldırım savaşı planını gerçekleştirememiştir. Durumun vahameti kartal ile tasvir edilerek Alman stratejisi ile alay edilmektedir.

Rusların kendi 'Rus ayısı' metaforunu ilk ne zaman kullandıkları ise net olmamakla birlikte 1877 yılı içinde 'Budil'nik' dergisinde ayı ile ilgili bilinen ilk yerel karikatür çıkmıştır. Bu belki de Rusya'da ayının bir kimlik kazanmasının ilk örneğidir. Bu karikatür, kuşkusuz Türk-Rus savaşını aydınlatan İngiliz basınının 'Russian Bear' adlı etkileyici galerisine açık bir yanittir. Sonrasında ise bu karikatürlere Rus-Japon ve I. Dünya Savaşı'na kadar rastlanmamıştır (Rossomahin, 2016). Ekim devrimi yıllarına kadar büyük bir üne sahip olan 'Noviy Satirikon' adlı Rus mizah dergisinde ve buna benzer diğer dergilerde 'Rus ayısı' çizilmeye devam etmiştir.

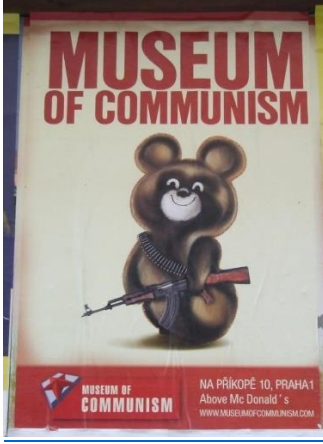

Görsel 8. Radakov A., Beyaz Rus Ayısı (Noviy Satirikon, 1916, Sayı 38, Sayfa 3, 15 Eylül) (Kaynak: <http://cens.ivanovo.ac.ru/russianbear/33-medveda-2009.htm>)

Yukarıdaki karikatürde Prusyalı Alman Mareşal ve 1925-1934 yılları arasında Almanya'nın ikinci Cumhurbaşkanı olarak görev yapan Paul von Hindenburg'u ısırarak yiyen Beyaz Rus Ayısı şöyle diyor: 'Onu yemesine yerim fakat tek bir sıkıntı var, devlet nişanlarını sık sık tükürmek gerekiyor!' Hindenburg, I. Dünya Savaşı'nda Rus ordularına karşı kazandığı zaferle büyük bir üne kavuşmuştu. "Sovyetler döneminde ayı renk değiştirmiştir. Gerçek Sovyet ayısı nasıldı peki? Boz değil, dahası beyaz değil, elbette kızıldı. Henüz 1920'li yılların ortasında SSSR'da çıkan 'Medved' gazetesinde kızıl kürkünü giymişti." (Timofeyev, 2013: 102). Rusların kendi çizdiği ya da Batı basınında çizilen ve Sovyetlere atıfta bulunan karikatürlerde kızıl ayının elinde orak çekiç, kalaşnikof ya da başında kızıl yıldız armalı uşanka bulunmaktadır.

Görsel 9. Yenilmez Kızıl Ayı İşgalcilere Karşı, Haziran 1941, 1. Baskı (Kaynak: <https://journal-labirint.com/wp-content/uploads/2013/11/delazari.pdf>)

Görsel 10. Prag Komünizm Müzesinden Bir Afiş (Kaynak: https://pikabu.ru/story/stereotipnyie_izobrazheniya_quotrossijskogo_medvedyaquot_3283431)

Görsel 11. 1980 Rusya Olimpiyat Oyunları Maskotu Miška (Kaynak: <https://pravzhizn.ru/pravme/2015-07-19-istoriya-olimpiyskogo-mishki-legendy-i-fakty.html>)
“Rusya (daha doğrusu Sovyetler Birliği) ayı sembolünü ilk kez bilinçli ve başarılı bir şekilde 1980 yılı Olimpiyat Oyunları için ressam Viktor Çijikov’un 1977’de çizdiği ‘Olimpiyat Ayıcığı’ maskotunda

kullanmıştır. 1999 yılında ise özellikle meclis seçimleri öncesinde ve başkanlık seçimlerinde Putin’i desteklemek amacıyla ‘MEjregional’noye DVijeniye EDinstvo (MEDVED) yani Bölgelerarası Birlik Hareketi kurulmuştur. Bu seçim bloğunun kısaltılmış şekli olan ‘MEDVED’ ayı anlamına gelmektedir. Bu blok 2000 yılında siyasi partiye dönüşmüştür. 2001 yılında ise ‘Yedinaya Rossiya’ (Birleşik Rusya) adını almıştır. Partinin ayı amblemi ise günümüze kadar korunmuştur.” (Rossomahin, 2016).

Görsel 12. Birleşik Rusya Partisi Amblemi (Kaynak: <https://er.ru/>)

2000’li yıllarda Batının ‘Rus ayısı’ temalı karikatürleri devam ederken Rusların kendilerini ayı ile etiketledikleri siyasi karikatürlere de rastlanmaktadır. A. Dorofeyev tarafından çizilen aşağıdaki karikatürde ‘Rus ayıcığı (!) iyi yüreklidir fakat onu daha ne kadar kıracaksınız?’ yazmaktadır. Altında ise ‘Baltık ülkeleri ve Gürcistan Rusya’ya karşı birleşiyor.’ yazısı vardır. Burada Gürcistan’ın ve Baltık ülkelerinin Rusya karşıtı politikaları kastedilmektedir.

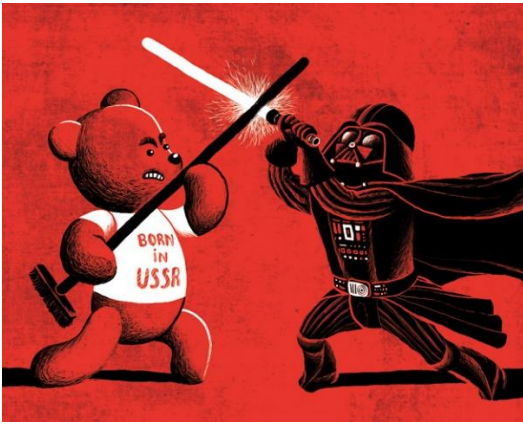
Görsel 13. Argumentı i faktı, 2005, Sayı 20 (Kaynak: <https://journal-labirint.com/wp-content/uploads/2013/11/delazari.pdf>)

Görsel 14. 'Haydi Rusya, İleri!' Lujniki Stadyumu, 17

Ekim 2007, Rusya – İngiltere maçı⁶(Kaynak:

<http://cens.ivanovo.ac.ru/russianbear/33-medveda-2009.htm>)

Görsel 15: Born in USSR⁷, Aleksandr Utkin, 2007

(Kaynak: <https://journal-labirint.com/wp-content/uploads/2013/11/delazari.pdf>)

Günümüz Rusya'sında bu tür siyasi karikatürler yok denecek kadar azdır. Buna karşılık müthiş bir ödül olan ayı nişanı, öğrenciler için ayı temalı edebiyat yarışmaları, askeri birimlerin ve devlet kuruluşlarının ayı logoları, ayı logolu spor kulüpleri, şirketler, pek çok votka ve bira markaları, sucuk, bir tür Rus mantısı olan pel'meni vb. bulunmaktadır. Ayı figürü resmen gözlerimizin önünde ülkenin en önemli markası haline gelmiştir (Rossomahin, 2016). 2009 yılında Rusya SuperJob.ru sitesi 'Sizce Rusya'nın sembolü nedir?' başlıklı bir anket düzenlemiştir. Katılımcılar tarafından matruşka, votka, kalaşnikof silahı, çift başlı kartal arması, Rus bayrağı, tank, savaş uçakları, doğalgaz, petrol, orak-çekiç, Kızıl Meydan, Kremlin, 'valenki', 'uşanka', semaver, balalayka, çizgi film kahramanı 'Çeburaşka', Rus şalı, borş çorbası, beryoza (akağaç) gibi pek çok sembol oylanmıştır. Katılımcıların yüzde

⁶ Batının yarattığı etrafa korku salan Rus ayısı 2007 Rusya – İngiltere maçında Ruslar tarafından kullanılmıştır. Nitekim maç 2-1 Rusya'nın galibiyetiyle sonuçlanmıştır.

⁷ 'Born in USSR' yazılı tişört giymiş kızıl ayıcık elinde fırçayla Darth Vader'ın ışın kılıcına karşı indirdiği darbelerle cesurca bir mücadele vermektedir. Darth Vader, ABD yapımı 'Yıldız Savaşları' serisinin kötü karakteridir.

on ikisi ülkelerini yurtdışında en iyi temsil edecek sembolün 'matruşka' olduğunu düşünmüştür. Yüzde sekizi ise ayı için oy kullanmıştır. Katılımcıların kalan kısmı ise votka ve diğer semboller için oy kullanmıştır. Bu ankette de görüldüğü gibi Rusya'nın sembolünün ayı olması yönünde oy kullananların sayısı az değildir; fakat bazı katılımcılar bu ayının boz ayı, bazıları beyaz ayı, bir kısmı ise 1980 Moskova Olimpiyat Oyunları'nın sembolü olan ayıcık olması gerektiğini düşünmüşlerdir. Rossomahin'in de belirttiği üzere İngiliz basınının yarattığı 'Rus Ayısı' etiketi zamanla Rusların da benimsediği bir sembol haline gelmiştir. Fakat yazarın söyleminin aksine son yıllarda Ruslar tarafından çizilen ayı temalı karikatürler de gittikçe artmaktadır.

Avrupa'daki 'Rus ayısı' temalı siyasi karikatürler kesintiye uğramadan devam etmiş ve etmektedir. Son yıllarda bu karikatürler Putin yönetimi ile bağlantı kurarak çizilmeye başlanmıştır. 'Aşağıdaki resimde görüldüğü gibi Avrupa'da çizilen bu tür karikatürlerin pek çoğunda Putin'in Sovyetler'in otoriter ve militar yönetimini devam ettirdiğine dair göndermeler yapılmaktadır. Hatta bazı karikatürlerde Putin kızıl ayıyla çizilmektedir.' (Koşkarova, 2016: 9).

Görsel 16. Yabancı Basın Tarafından Çizilen Bir Karikatür (Kaynak: <http://trinixy.ru/page,1,5,40660-inostrannye-karikatury-na-putina-19-kartinok.html>)

Görsel 17. Ukrayna Krizi, 2014 (Kaynak:

<http://isds.bilaterals.org/?eu-backs-free-trade-agreement-with&lang=es>)

Son yıllarda Türkiye’de de ‘Rus Ayısı’ kavramı kullanılmaktadır. Özellikle 2015 yılında Rus uçağının düşürülmesinden sonra ülkemizdeki bazı gazeteciler tarafından gündeme getirilen ve Rusya ile yaşanan krizle bağdaştırılan bir özdeyişten bahsetmek yerinde olacaktır. “Ayıyı dansa kaldırırsan, dans, sen vazgeçtiğin vakit değil, ayı vazgeçtiğinde sona erer!” Türk basınının politik analizlerinde kullanmış olduğu bu söz Ruslara ait değildir. Bu bilginin doğruluğunu ayının Ruslardaki yeri hakkında çalışmalar yapmış, Rusya Krasnodar Üniversitesi öğretim üyesi Doç.Dr. Yu. A. Koşkarova da onaylamıştır. Bu söz Ruslarda değil, ‘Rus ayısı’ metaforunu yaratan İngiliz ve Amerikan basınında ve sosyal medyasında kullanılmaktadır. İngilizcesi ‘When you dance with the bear, you can't stop until the bear wants to stop.’ şeklindedir.

3. ‘Rus Ayısı’ Türkiye’de

Anlaşıldığı üzere Rus mitolojisinde, özellikle belirli coğrafyalarda, ayı figürüne bazı anlamlar yüklenmiştir. Günümüz Rusya’sında ayı, gücü temsil eden bir hayvan olmasına rağmen Rus folkloruna bakıldığında aslında saf hatta aptal bir varlıktır. Rusya’da büyük bir izlenme oranına sahip olan ‘Maşa i Medved’ adlı çizgi filmde bu durumu çok açık bir şekilde görmek mümkündür. Ayı figürünü Rusya’nın bir sembolü haline getirenler, Rusların kendileri değil de Avrupalılar olmasına rağmen günümüzde Ruslar da ayı figürünü benimsemiş ve gerek ticari bir marka olarak gerek kimliklerini yansıtan bir sembol olarak sıkça kullanır olmuşlardır.

Adı geçen ‘Maşa i Medved’ 2009 yılından itibaren gösterilmeye başlanan Rus yapımı bir çizgi film serisidir. Serinin yaratıcısı animasyon sanatçısı Oleg Kuzovkov, 1996 yılında Kırım sahillerinde tatildayken, davranışları Maşa’ya benzeyen küçük, şımarık bir kız görmüş ve böylelikle bu fikir ortaya çıkmıştır. Kuzovkov aynı şekilde Tom ve Jerry’den de etkilenmiştir. Serinin temel hikâyesi ise yine aynı isimli Rus halk masalı ‘Maşa i Medved’ üzerine oluşturulmuştur. Maşa adında küçük ve sevimli Rus kızı ile sirkten emekli olmuş kocaman ama sevimli bir ayı arasında geçen maceralar anlatılmaktadır. Bu çizgi filmdeki ayı, Batı basınında yansıtıldığı gibi korku salan, vahşi ve sinirli değil, Rossomahin’in Rus folklorunda bahsettiği gibi saf, kolay kandırılan bir ayıdır.

Görsel 18. ‘Maşa ile Koca Ayı’

(Kaynak: https://www.b17.ru/article/masha_i_medved/)

Çizgi filmde ayının evinde Rus kültürünün birer sembolü haline gelmiş eşyaları görmek mümkündür. Örneğin geleneksel Rus evlerinin vazgeçilmez bir parçası olan ‘semaver’ başköşede durmaktadır. Maşa’nın üzerinde ise geleneksel Rus elbisesi ‘sarafan’ ve başlığı vardır. Karabuğdaydan yapılan ve Rusların pilav yerine tükettikleri bir lapa olan ‘kaşka’ (kaşa) pişirme, reçel yapma, orman meyvesi ve mantar toplama, ‘ёлка’ (yolka) denilen yılbaşı ağacını süsleme, eski usul çamaşır yıkama gibi Ruslara ait yiyecek içecek, gelenek ve görenekler görsel bir şölen eşliğinde aktarılmaktadır.

Görsel 19. Rus Semaveri

(Kaynak: <http://lookw.ru/multfilmy/646-multiplikaciya.-masha-i-medved-50-obojev.html>)

Görsel 20. Geleneksel Yöntemle Çamaşır Yıkama

(Kaynak: <http://www.kartinki24.ru/kartinki/masha-i-medved/23189-medved-stiraet.html>)

Seri Türkçe dublajla ilk defa 2015 yılında Türkiye’deki özel bir televizyon kanalında ‘Maşa ile Koca Ayı’ adıyla yayınlanmaya başlamıştır. Rusya’da olduğu gibi Türkiye’de de o kadar ün yapmıştır ki ‘Maşa ile Koca Ayı’ temalı oyuncaklar, dergiler vb. satılmaya başlanmıştır. Çizgi film eğitici-öğretici özelliğinin yanında Rus kültür değerlerini ve yaşam tarzını çok iyi tanıtmaktadır. Söz konusu kültürü, kendi çocuklarına tanıtmayı amaçlamakla yola çıkıp başka milletlerden çocuklara da tanıtır hâle gelmiştir. Sadece çocukların değil yetişkinlerin de beğenisini kazanan bu çizgi film sayesinde, pek çok kişi Rus kültürü ve yaşamı hakkında genel bir bilgiye sahip olmuştur.

SONUÇ

Sonuç olarak ayı, eski Rus efsanelerinde ve İslamiyet’in etkisinde kalmamış özellikle Kuzey doğu Türk bölgelerindeki efsanelerde kutsal ve yaratıcı bir güç olarak görülmektedir. Rusça ve Türkçe modern sözlüklerde bir hayvan olarak ayının tanımı aynıdır; fakat ülkemizde, kaba saba insanlar için bir hakaret olarak da yaygın şekilde kullanılmaktadır. Rus folklorunda ve günümüze uyarlanan ‘Maşa ile Koca Ayı’ adlı çizgi film serisinde ayı, kolay kandırılan, beceriksiz bir figür olarak görülmesine rağmen, ülkemizdeki gibi, hakaret içeren bir seslenme sözü olarak kullanılmamaktadır.

Siyasi arenada Rusları etiketlemek için kullanılan ‘Rus Ayısı’ etrafa korku salan, güç timsali bir figürdür. Bu kavramı İngilizler yaratmıştır. Özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren çizilen siyasi karikatürlerde çok sık kullanmaya başlamışlardır. Batı’nın gözüyle ayı, Rus liderlerine bir gönderme yapılarak, orantısız kullanılan bir güç olarak görülmüştür. Günümüzde de bu bakış açısı devam etmektedir. Rus mitolojisinde ayı, gücü temsil eden bir varlık olsa da, kendilerini bu ayıyla özdeşleştirmemişlerdir. Fakat günümüz Rusya’sında, Batı’nın kendilerine yakıştırdığı bu figürü Ruslar da benimsemiştir. Özellikle Putin iktidarıyla ayı Rusya’nın bir sembolü haline gelmiş ve günlük yaşamın pek çok alanında kullanılmaya başlanmıştır. Rusya’da ve Türkiye’de yıllardır büyük bir ilgiyle izlenen ‘Maşa ile Koca Ayı’ adlı çizgi film serisindeki ayı, Batı’nın gözündeki korkunç ayı değildir. Bu ayı Rus folklorundaki saf, kolay kandırılan ayıdır. Fakat o da bir Rus ayısıdır ve Rusların gelenek-göreneklerini, kültürel değerlerini, yaşam tarzlarını hem kendi çocuklarına hem de çizgi filmin yüksek izlenme oranı sayesinde yabancı çocuklara çok iyi aktarmaktadır.

KAYNAKÇA

- Beydili, C. (2004), *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, (Çev. E. Ercan), 1. Baskı, Ankara: Yurt Kitap Yayınları
- Çoruhlu, Y. (2002), *Türk Mitolojisinin Anahatları*, 1. Baskı, İstanbul: Kabalcı Yayınevi
- Eliade, M. (2003), 1.Basım, (Çev. L. Arslan), İstanbul, Kabalcı Yayınevi
- Eltut Kalender, N. (2016), Rus Kültüründe Matryoşka, *Mardin Artuklu Human and Social Science Journal*, M 1 (1) 93–102, s. 93 – 94, 15 Ocak 2018 tarihinde <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/281827> adresinden alındı.
- Eren, H. (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 2. Baskı, Ankara, Bizim Büro Basımevi
- Glavnym simvolom strany rossiyane schitayut matryoşku*, Vedomosti, 10 Ekim 2017 tarihinde https://www.vedomosti.ru/lifestyle/articles/2009/12/15/glavnym_simvolom_rossii_rossiyane_schitayut_matreshku adresinden alındı.
- Hançerlioğlu, O. (2000), *Dünya İnançları Sözlüğü*, 3. Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi
- Koşkarova, Yu. A. (2009), K voprosu o vzaimosvyazi obrazov medvedya i leşego v russkoy narodnoy traditsii, *Nauçniye vedomosti Belgorodskogo gosudarstvennogo universiteta*, Belgorod, № 9 (64), S. 11, s.6, 20 Mayıs 2017 tarihinde <http://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-vzaimosvyazi-obrazov-medvedya-i-leshego-v-russkoy-narodnoy-traditsii> adresinden alındı.
- Koşkarova, Yu. A. (2010), Kontseptsii obraza medvedya v russkoy mental’nosti, *jurnal Teoriya i praktika obşçestvennogo razvitiya, IMSIT*, Krasnodar, S. 2, s. 267, 20 Mayıs 2017 tarihinde <http://cyberleninka.ru/article/n/kontseptsii-obraza-medvedya-v-russkoy-mentalnosti> adresinden alındı.
- Koşkarova, Yu. A. (2016), Vizual’naya reprezentatsiya obraza Rossii v kontekste informatsionnih voyn sovremennosti, Aktualniye problemi prava i pravoprimenitel’noy deyatel’nosti na sovremennom etape, *materialı Mejdunarodnoy nauç.-prakt.konf.* Krasnodar, (22-23 sentyabrya 2016) g./ M-vo vnur del RF, s.9
- Lazari, A., Ryabov, O.V., Jakovska, M., ‘*Russkiy medved’ v zapadnoyevropeyskoy propagande pervoy mirovoy voyni*, 10 Nisan 2017 tarihinde <https://journal-labirint.com/wp-content/uploads/2013/11/delazari.pdf> adresinden alındı.

Masha i medved', 20 Nisan 2018 tarihinde <http://multmasha.ru/history.html> adresinden alındı.

Masha i medved', 20 Nisan 2018 tarihinde <http://animation-ua.com/ru/who-came-up-the-animated-series-masha-and-the-bear> adresinden alındı.

Ojegov, S. İ. (1986), *Slovar' russkogo yazıka*, 18-e izd., Moskva: Russkiy yazık, s.295

Ögel, B. (1995), *Türk Mitolojisi*, 2. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

Öksüz, G. (2014), *Rus Mitolojisi*, I. Baskı, İstanbul: Çeviribilim Yayınları

Rossomahin, A. A., Uspenskiy, V. M., Hrustalyov, D. G. (2013), *Russkiy medved' v zarubejnoy karikature*, *jurnal Labirint*, № 4, s. 25, 20 Mayıs 2017 tarihinde <http://journal-labirint.com/wp-content/uploads/2013/11/rossomahin.pdf> adresinden alındı.

Rossomahin, A. A. (2016), *O vozniknovenii 'russkogo medved'ya'*, 20 Mayıs 2017 tarihinde <https://meduza.io/feature/2016/03/16/russkiy-medved-by-l-priman-v-anglii> adresinden alındı.

Rossomahin, A. A., Hrustalyov, D. G. (2008), *Rossiya kak Medved': İstoki vizualizatsii (XVI-XVIII veka)*, 20 Mayıs 2017 tarihinde <http://cens.ivanovo.ac.ru/almanach/rossomahin-khrustalev-2008.htm> adresinden alındı.

Şanskiy, N. M., Bobrova, T. A. (2004), *Etimologičeskiy slovar' russkogo yazıka*, Moskva: Drofa

Timofeyev, M. Y. (2013), *Krasniy medved' iz strani bol'shevikov*, *Jurnal Labirint*, № 4, s.102,

20 Mayıs 2017 tarihinde <http://journal-labirint.com/wp-content/uploads/2013/11/Labirint0413.pdf> adresinden alındı.

Türk Dil Kurumu, *'Ayı' sözcüğü*, 18 Mayıs 2018 tarihinde

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5b323349658f32.53970301 adresinden alındı.

Türk Dil Kurumu, *'Matruşka' sözcüğü*, 18 Mayıs 2018 tarihinde

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=MATRU%C5%9EKA adresinden alındı.

[http://www.radikal.com.tr/yazarlar/cengiz-candar/ayi-ile-dans-1484885/\(Ayı İle Dans\)](http://www.radikal.com.tr/yazarlar/cengiz-candar/ayi-ile-dans-1484885/(Ayı İle Dans)), 15 Eylül 2017 tarihinde alınmıştır.